

УДК 304.4

О. В. Волянська, кандидат соціологічних наук, доцент

ІНСТИТУЦІЙНИЙ ХАРАКТЕР КОРУПЦІЇ В НЕДЕРЖАВНОМУ СЕКТОРІ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Аналіз даних соціологічних досліджень, що відбулися в Україні протягом останніх двох років, свідчить про те, що корупція як соціальне явище виходить за межі державного сектору і є глибоко вкоріненою в практику українських підприємців. У статті використано визначення корупції в термінах когнітивно-інституціональної економічної школи. Мета даної наукової публікації в тому, щоб з позиції теорії соціальних інститутів проаналізувати природу і роль корупції в недержавному секторі економіки та розкрити основні чинники її поширеності в бізнес-середовищі.

Ключові слова: корупція, соціальний інститут.

Актуальність проблеми. Незважаючи на підвищений інтерес до вивчення феномену корупції з боку представників різних суспільних наук, дослідники досить часто минають увагою приватну сферу, вважаючи, що там не може бути корупції. Проте аналіз даних соціологічних досліджень дає змогу стверджувати, що процеси інституціоналізації корупції в приватному секторі є настільки глибокими, що нерідко застосування корупційних практик є засобом збереження бізнесу або утримання його конкурентоспроможності. Мета статті полягає в тому, щоб з позиції теорії соціальних інститутів проаналізувати природу і основні чинники поширеності корупції в недержавному секторі економіки.

Вклад основного матеріалу. Якщо виходити з загальних принципів теорії, впорядкування поведінки та взаємодії соціальних суб'єктів відбувається через систему інститутів. Поняття «інститут» у соціології тлумачиться досить широко – як «сукупність формальних, неформальних та спонтанно обраних рамок, котрі структурують взаємодію індивідів в економічній, політичній та соціальній сферах». Отже, під цю категорію в економічній сфері потрапляють відносини власності, контракти, конкуренція, кооперація, грошова, фінансова, соціальна системи, підприємства (як форма організації діяльності), ринки тощо [1, с. 230]. Інституційна система економіки забезпечує структурування системи інтересів, зменшує ступінь невизначеності та сприяє проведенню владних імпульсів.

Нобелівський лауреат Д. Норт, вивчаючи процеси формування та змін інституційної системи, дійшов висновку про те, що критерієм суспільної необхідності конкретних інститутів є їхня роль у зменшенні трансакційних витрат. Трансакційні витрати – це ціна, яку економічна система сплачує за недосконалість своїх ринків. Вони пов'язані з пошуком інформації, веденням переговорів та укладанням контрактів, вимірюванням, специфікацією та за-

хистом прав власності, опортуністичною поведінкою (ухилянням партнерів від виконання своїх зобов'язань) [4].

Відображення вагомості та важливості трансакційних витрат у сучасній економіці є різке зростання в розвинених економіках обсягу сектору, що надає ділове обслуговування. Нові інститути, за Д. Норттом, з'являються тоді, коли суспільні групи вважають, що максимум прибутку не може бути отриманий в умовах існуючої інституційної системи. При цьому йдеться насамперед про «децентралізоване» формування інститутів, які втілюють найбільш ефективні моделі взаємостосунків суб'єктів господарювання. Зокрема, функції зниження трансакційних витрат виконують ділові об'єднання, які здійснюють узгодження діяльності господарських суб'єктів та їхню взаємодію з представниками інших корпоративних інтересів, інформаційно-аналітичне, консультаційне обслуговування підприємств тощо [1, с. 240].

Проблеми зниження трансакційних витрат, що неефективно вирішуються офіційними інститутами, які безпосередньо належать до суб'єктів державної стратегії або виконують їхню роль опосередковано, спонукають до активізації неофіційних (неформальних) інститутів, якими є «тіньова» економіка та корупція. Пронизуючи практично всі сфери соціально-економічної системи, вони фактично перебирають на себе частину функцій органів державного управління. Користуючись методологією, запропонованою Д. Норттом, можна стверджувати, що ці інститути виграли конкуренцію у держави щодо виконання функцій зниження трансакційних витрат за рахунок своєї більш високої ефективності [4].

Той факт, що корупція в приватному секторі фактично є складовою бізнес-процесів, підтверджується даними опитування підприємців, здійсненого ІПГД у 2009–2010 рр. Так, за оцінками самих підприємців¹, вони «дуже часто» стикаються з характерними виявами тіньової економіки: веденням подвійної бухгалтерії (47 %); виплатами зарплати «у конвертах» (55 %); працею без необхідних дозволів та ліцензій (36 %); здійсненням підприємницької діяльності без її реєстрації (24 %); використанням послуг «мінімізаторів» податків (у тому числі фіктивних фірм) (24 %).

Представники правоохоронних органів уявляють собі масштаби корупції в приватному секторі ще більш загрозливими: зарплату «в конвертах» виплачують 74 % підприємців різних форм власності; подвійна бухгалтерія, використання чорної готівки притаманні 68 % підприємців, послугами мінімізаторів податків користуються 55 % бізнесменів.

Отже, «тінізацію» економіки можливо, на нашу думку, розглядати як певний неявний суспільний договір, за яким недостатня ефективність, а інко-

¹ Емпіричну базу дослідження складають дані кількісного дослідження опитування підприємців (об'єг вибіркової сукупності – 304 респонденти), опитування представників правоохоронних органів (об'єг вибіркової сукупності – 730 респондентів). Опитування проводилося в період з 1 червня по 1 липня 2009 р. в п'яти регіонах України, 23 областях, АР Крим та м. Києві.

ли – й шкідливість заходів економічної політики компенсуються послабленням вимог щодо їхнього виконання. Проте таке становище на тлі відходу держави від дієвого регулювання економічних процесів веде до дезінтеграції економічної системи, поширення впливу кримінальних структур. Останні починають виконувати функції, що не виконуються внаслідок неефективності державного регулювання – забезпечення безпеки господарської діяльності, кредитування суб'єктів господарювання, розподілу дефіцитних ресурсів, форсування дотримання платіжної дисципліни тощо. Охоплення значної маси господарюючих суб'єктів мережею таких кримінальних «послуг» суттєво підриває дієздатність держави [1, с. 234].

За даними опитування співробітників правоохоронних органів, здійсненого ІГПД у 2009 р.¹, найбільш поширені види корупційних послуг у приватній сфері пов'язані з такими ситуаціями: хабарі за працевлаштування (33 %); купівля комерційної інформації про конкурентів (37 %); змови щодо утримання цін на певному рівні (38 %); купівля інформації щодо тендерних пропозицій (34 %); виплата відкатів чи інший варіант підкупу контрагентів чи конкурентів (46 %).

Поширення «тіньової» економіки створює сприятливі умови для використання органами державної влади легальних процедур для задоволення певних вузькокорпоративних інтересів. Складаються сприятливі умови для залучення до «конкурентної боротьби» органів виконавчої влади – від податкової адміністрації до пожежного нагляду чи санітарних служб, які, виконуючи свої прямі службові обов'язки або й маючи певні матеріальні «стимули», можуть сприяти усуненню небажаних підприємств з ринку форсуванням виконання ними вимог чинного законодавства. Така своєрідна «легальна дискримінація» негативно впливає на авторитет держави, формує антагоністичні суперечності між органами влади, особливо місцевими, та суб'єктами господарювання, а також є живильним середовищем для розвитку корупції, знижуючи ефективність державної політики [3]. Корупція перешкоджає встановленню коректних суб'єкт-об'єктних відносин у державній стратегії.

На думку представників неоінституціональної економічної школи, корупція – це угода між організаціями і (або) фізичними особами, яка зменшує трансакційні витрати клієнта порівняно зі звичайними за даних інституційних рамок і, порушуючи формальні й неформальні обмеження, збагачує агента, але не має надійних інституціональних механізмів забезпечення. Інституційна незабезпеченість означає, що корупційні угоди не мають ефективних механізмів свого дотримання, чітко визначеної ціни (яка встановлюється

¹ Об'сяг вибіркової сукупності складає 730 правоохоронців. Опитування проводилося в період з 1 червня по 1 липня 2009 р. в 15 областях України. Опитування проведено в п'яти регіонах України, 23 областях, АР Крим та м. Києві. Вибірка дослідження є репрезентативною щодо співробітників спеціалізованих підрозділів з протидії корупції. Опитування проводилося методом анкетування.

конкретним чиновником, хоча, зрозуміло, не може перевищувати економії трансакційних витрат). Унаслідок цього корупційна угода може в дійсності як зменшувати, так і збільшувати трансакційні витрати.

Корупційна угода виникає, якщо:

— нормативно-правове поле здійснення економічної діяльності не залишає суб'єктам економічних відносин можливостей отримувати достатній для розширеного відтворення прибуток та спонукає до його порушення;

— «вкладення» певних коштів в особу, яка має повноваження, дозволяють підвищити рентабельність проекту за рахунок заощадження коштів чи отримання певних привілеїв;

— посадова особа умисно завищує вимоги, внаслідок чого вимагається плата за послуги, які повинні надаватися безкоштовно.

Отже, способи ведення бізнесу сьогодні апіорі несуть у собі корупційну складову у відносинах з державними органами та контрагентами. Це, звичайно, переноситься і на відносини в середину приватного сектору. У цьому контексті важливо зазначити один з моментів, на якому акцентував увагу Д. Нортон у своєму інституційно-когнітивному підході до пояснення економічного розвитку: «функціонування економіки визначається поєднанням декількох чинників: формальних правил, неформальних норм, а також механізмів контролю за дотриманням договорів. Якщо формальні правила можна замінити протягом однієї ночі, то зміна неформальних норм зазвичай вимагає тривалого часу» [5]. Корупційні відносини, керуючись неформальними нормами, стаючи сталими, дуже складно піддаються демонтажу. Український бізнес сьогодні існує в ситуації, коли, за висловлюванням одного з опитаних підприємців, застосування корупційних практик є засобом збереження бізнесу або утримання його конкурентоспроможності.

За даними соціологічного дослідження, проведеного соціологічним відділом ШПД у 2009–2010 рр.,¹ функціональне ставлення до корупції в українському бізнес-середовищі, інституціоналізація корупційних відносин виявляються, зокрема, в доволі толерантному ставленні підприємців до різних форм неконкурентної боротьби. Так, близько половини підприємців фактично не вважають корупційною поведінкою «відкати», які є класичним виявом корупції в правовому секторі, – особа одержує власний зиск, використовуючи своє службове становище і завдаючи шкоди підприємству або організації, в якій працює: матеріальної – завищення цін на товари і послуги та репутації – закупівля недоброякісних, зіпсованих, прострочених товарів тощо. Показовим є те, що 18 % підприємців узагалі сприймають ситуацію «відкату» як щось природне.

¹ Емпіричну базу дослідження складають дані кількісного дослідження опитування підприємців (обсяг вибіркової сукупності – 304 респонденти), опитування представників правоохоронних органів (обсяг вибіркової сукупності – 730 респондентів). Опитування було проведено в п'яти регіонах України, 23 областях, АР Крим та м. Київі.

Стосовно участі в тендерній процедурі, за даними опитування підприємств, дві третини з опитаних (66 %) готові вдатися до тих чи інших корупційних дій, що забезпечать перемогу в конкурсі (рис.).

Рис. 1. Дії підприємств для забезпечення перемоги в тендері

Висновки. Чинники, які сприяють поширенню корупції:

- згода значної частини населення входить у корупційні стосунки як ті, що дають хабарі;

- ускладненість законного здійснення економічної діяльності на прибутковій основі в легальній системі (обтяжлива фіскальна система, низький рівень оплати праці, надмірна зарегульованість дозвільно-ліцензійної системи тощо);

- поширення «тіньової» економіки, відтворення якої неможливе без порушення чинних нормативних актів у сфері економіки;

- суперечливість законодавчих актів, наявність значної кількості підзаконних актів, які припускають довільне тлумачення закону;

- низький рівень оплати праці державних службовців, слабкий контроль за їхньою діяльністю, особливо на місцевому рівні, неефективність або відсутність механізмів покарання за перевищення службових повноважень;

- незнання громадянами власних прав на отримання державних послуг та обов'язків чиновників щодо їх надання;

- нерозвиненість складових громадянського суспільства.

Світовий досвід показує, що корупція є поширеним у світі явищем, яке остаточно викореним бути не може. Кожна з країн має власний «прийнятний» рівень корупції, за якого остання відіграє своєрідну регуляторну роль, компенсуючи недоліки офіційної регуляторної системи. На нашу думку, неприпустимий рівень корупції починається тоді, коли суб'єкт змушений вступати у корупційні стосунки не для того, аби порушити закон, а для того, щоб домогтися виконання стосовно нього вимог чинного законодавства та службових обов'язків державних службовців.

Без суттєвого зниження рівня корупції неможливі прогрес в економічному та політичному розвитку держави, реалізація принципу верховенства права, забезпечення конституційних прав і свобод людини і громадянина, масове залучення зовнішніх та внутрішніх інвестицій для здійснення необхідних структурних перетворень, формування раціональної поведінки економічних суб'єктів [2; с. 95]. Отже, важливим завданням стратегії держави є цілеспрямоване заповнення інституційного вакууму за допомогою поліпшення умов реалізації прав власності та дотримання господарського права, модернізації каналів інформаційного обміну, встановлення загальних стандартів. Поступово держава може дедалі більше делегувати повноваження зі зменшення трансакційних витрат офіційним приватним інститутам.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жаліло Я. Економічна стратегія держави: теорія, методологія, практика / Я. Жаліло. – К. : НІСД, 2003. – 368 с.
2. Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2005 році : доповідь. – К., 2006. – С. 94–95.
3. Пасхавер О. Й. Формування великого приватного капіталу в Україні / О. Й. Пасхавер, Л. Т. Верховодова, Л. З. Суплін. – К. : Міленіум, 2004. – С. 73.
4. North Douglass C. A Transactions Cost Theory of Politics / Douglass C North. – Journal of Theoretical Politics 2 (1990): 4, 355–367.
5. Дуглас, Норт. Функционирование экономики во времени (Нобелевская лекция (9 декабря 1993 г.) <http://www.strana-oz.ru/?article=981&numid=21>

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЙ ХАРАКТЕР КОРРУПЦИИ В НЕГОСУДАРСТВЕННОМ СЕКТОРЕ: СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Волянская Е. В.

Анализ данных социологических исследований, проведенных в Украине за последние два года, свидетельствует о том, что коррупция как социальное явление выходит за пределы государственного сектора и является глубоко укоренившейся в практику украинских предпринимателей. В статье использовано определение коррупции в терминах неинституциональной экономической школы. Цель данной научной публикации в том, чтобы с позиции теории социальных институтов проанализировать природу и роль коррупции в негосударственном секторе экономики и раскрыть основные факторы ее распространенности в бизнес-среде.

Ключевые слова: коррупция, социальный институт.

THE INSTITUTIONAL CHARACTER OF CORRUPTION IN PRIVATE SECTOR: SOCIOLOGICAL ANALYSIS.

Volyanskaya O. V.

Analysis of data of the sociological researches, that have been happened in Ukraine over the past two years, indicates that corruption as a phenomenon goes over the framework of state sector and deeply penetrated into the practice of Ukrainian businessmen. There's a definition of corruption in the economic by neoinstitutional school in this article. The purpose of this publication is the analysis the nature and role of corruption in private sector of the economy by the position of the theory of social institute and the basic factors of its prevalence of business-environment.

Keywords: corruption, social Institute.

УДК 316.334.3:324

О. Є. Шинкаренко, аспірантка

ГЕНДЕРНІ ТА ВІКОВІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ПОВЕДІНКИ ВИБОРЦІВ У СОЦІОЛОГІЧНОМУ ВИМІРІ

Проаналізовано вплив гендерних та вікових чинників на такі особливості електоральної поведінки, як електоральна активність, усталеність електоральних симпатій, ідеологічна спрямованість, переважна раціональність або емоційність мотивів голосування. Наведено дані соціологічних досліджень, проведених у різні роки й у різних регіонах України.

Ключові слова: псефологія, вибори, гендер, моделі електоральної поведінки, електоральна соціологія.

Актуальність. Методологічні положення М. Вебера [1] про електоральну поведінку як свідому, суб'єктивно вмотивовану індивідуальну дію виборців, що відображені у псефології (psephology), яка сформувалася на Заході на стику політології, соціології та психології, у вітчизняній науці є предметом пошуку в площині різних наукових дисциплін. На наш погляд, це пов'язано з низкою об'єктивних та суб'єктивних обставин.

По-перше, це перехідний стан пострадянського суспільства, за якого саме політична сфера вбирає в себе суперечності економічної, соціальної та духовної сфер розвитку суспільства і ретранслює ці суперечності у вигляді часто протилежних політичних ідей, концепцій та доктрин, а у підсумку – моделей політичної поведінки та політичної залученості різних верств населення.

По-друге, це соціальна неструктурованість сучасного перехідного суспільства, за умов якої вкрай складно (з позицій однієї науки) знайти та згрупувати раціональні зерна електоральної поведінки переважної маси населення внаслідок потенційної або реальної маргіальності його соціального та економічного статусів.